

GORBATSHOVIN NEUVOSTOLIITOSTA GORBATSCHOWIN VENÄJÄKSI

MITEN IMPERIUMI HAJOTETAAN

”While alcohol makes the Russian tick, it also makes him sick”
(Segal 1990, xvi)

Tässä artikkelissa tarkastellaan, mikä osuus juomatavoilla ja alkoholipoliitikalla voidaan sanoa olleen niiden sosiaalisten prosessien ja poliittisen mobilisoinnin yhteydessä, jotka johtivat Neuvostoliiton hajoamiseen. Pyrkimyksenä ei ole analysoida Neuvostoliiton juomatapoja ja alkoholipoliitikkaa sinänsä. Tarkastelun kohteena on Mihail Gorbatshovin alkoholin vastainen kampanja, koska se soveltuu harvinaisen hyvin valaisemaan sitä kaikkeen politiikantekoon sisältyvää mahdollisuutta, että jonkin toiminnan tulos on toinen kuin oli tarkoitettu ja että auttamisen asemesta aiheutetaan vahinkoa (ks. esim. Elster 1985).

SOSIALISTISESTA LAILLISTAMISESTA ETNISEEN

Neuvostoliiton hajoaminen oli tahaton seuraus niistä poliittisista ja taloudellisista uudistuksista, joita Mihail Gorbatshov yritti toteut-

—
Tämä kirjoitus on lyhennelmä artikkelista, joka julkaistiin Ny Tid -lehdessä 27.4.1993. Syvemmin taloudellisia ja etnisiä taustoja luotaava versio on julkaistu samalla otsikolla teoksessa Den problematiska etniciteten (toim. Sven Tägil), Lund: Lund University Press, 1993, s. 145–171.

taa tarkoituksenaan pelastaa valtio. Kun hän vuonna 1990 yritti näyttää olevansa uudenlaisen johtaja vaihtamalla vallankäytön perustan puoluejohtajuudesta valtion presidentin rooliin – kommunistipuolueen johtavaa asemaa koskeva pykälä poistettiin perustuslaista –, lakkasi jo horjuva valtio olemasta sosialistinen projekti. Hyväksymällä doktriini uudesta ajattelusta, jonka mukaan kaikilla ihmisillä maan päällä on yhteinen intressi säilyä hengissä, mikä rakensi sillan yli kaikkien muiden vastakohtaisuuksien, tehtiin loppu luokka-taistelusta poliittisena periaatteena.

Neuvostoliitto menetti Gorbatshovin koti-maisten uudistuspyrkimysten ja radikaalisti uuden ulkopoliittikan myötä poliittisen legitimitetinsä. Mutta mitään vallankumousta ei tapahtunut. Valtion viidessätoista neuvostotasavallassa vallanpitäjät halusivat tietenkin säilyttää etuoikeutetun asemansa. He vaativat vallassaolon jatkumista, mutta Moskovaan tukeutumisen asemesta he ryhtyivät esittämään kansallisen itsemääräämisoikeuden periaatetta valtiovallan perustaksi. Johtajat, kuten Brazauskas Liettuassa ja Kravtshuk Ukrainassa, alkoivat esiintyä mieluummin kansansa edustajana kuin Moskovan käsikassarana.

Koska Neuvostoliitto oli jakautunut etnisesti määriteltuihin tasavaltoihin, keskuspaikoinen suuntaus ei johtanut vain yleensä separatismiin vaan myös siihen, että politiikka muuttui kansallismieliseksi.

Etnisen identiteetin tunnusmerkeistä taval-

lisimmin viitataan kieleen, uskontoon ja historiallisiin myytteihin. Yksi erottava kulttuuripiiri, jota ei aina oteta huomioon, ovat alkoholinkäyttötavat. Venäläinen votka-yhteiskunta eroaa esimerkiksi gruusialaisesta viiniyhteiskunnasta (ks. Kerblay 1983, 29). Amerikkalaisen, syntyjään neuvostoliittolaisen, tutkijan mukaan edelliselle on tunnusomaisista, että kaikki juhlatilaisuudet, häistä uskonnollisiin juhliin, pyhitettiin alkoholille yleisen juopottelun muodossa (Segal 1990, 1).

Kun yhdistetään alkoholi ja uskonto, huomataan, että kreikkalaiskatoliset kristityt ja muslimit ovat toistensa vastakohtia. On erittäin vaikeaa löytää venäläisten, tavallisesti pidättyväisten vanhauskoisten piirin ulkopuolelta miespuolisia raittiita ortodoksikristittyjä, kun taas muslimilla alkoholin käyttöä esiintyy vain maallistuneissa piireissä. Välimuodoista vastaavat muut kristilliset yhteisöt ja juutalaiset.

Tietenkään tällaiset yleistyksiset eivät koske jokaista yksilöä. Koska kyse on historiallisista yleistyksistä, ne kytkeytyvät määrättyyn kontekstiin, ilmastoon ja yhteiskuntatyyppiin. Neuvostoliitossa esimerkiksi balttien henkeä kohti laskettu alkoholin kulutus oli korkeampi kuin venäläisten. Balkanin alueen ortodoksit eivät ryypää samalla tavoin kuin venäläiset. Haluan tuoda esiin sen, että ortodoksisten viininjuojien keskuudessa alkoholilla ei ole samaa sosiaalista merkitystä kuin venäläisillä ja että protestanttisten votkanjuojien keskuudessa on ollut mahdollista tehdä yhteistyötä raittiusliikkeiden kanssa.

Politiikan muuttuminen kansallismieliseksi ei kriisiin joutuneessa Neuvostoliitossa koskenut pelkästään kieltä ja uskontoa. Prosessi sai räjähdysmäisesti voimaa Gorbatshevin ensimmäisestä suuresta uudistusyrityksestä, alkoholin vastaisesta kampanjasta.

JUOMATAVAT ENNEN GORBATSHOVIA

Viina tuli Venäjälle 1400-luvulla genovalaisien kaupamiesten matkassa; he olivat asettu-

neet Krimille ja hakeutuivat sieltä Moskovan valtioon. Luultavasti nestettä pidettiin aluksi lääkkeenä (Pohlebkina 1992, 53 & 57). Siitä tuli kuitenkin pian suosittu väkijuoma. Termi ”vodka”, veden lempinimi, tavataan painettuna ensimmäistä kertaa 1704 Polikarlovin Leksikonissa. Venäläisessä kansanperinteessä votkasta tuli ”valkoinen magia”, jota musikka piti parempana kuin ”mustaa magiaa” – naista (Billington 1970, 86, 660–661).

Historialliset kuvaukset venäläisten alkoholisoitumisesta antavat yleisestä juopottelusta kuvan, joka on huikea verrattuna niihin, joita meillä on muista Euroopan kansoista. Kun maailmansota syttyi vuonna 1914, Venäjän hallitus kielsi alkoholin myynnin ja anniskelun. Tätä kieltä, joka ei estänyt elätti juomasta alkoholia mutta varmasti oli erittäin kova isku Venäjän kansan syville riveille, pitää kaksitoista riippumatonta alkoholitutkijaa myötävaikuttavana syynä kansan tyytymättömyyden ja raivon purkauksiin, jotka pakottivat ensin tsaarin luopumaan vallastaan ja sitten kukistivat väliaikaisen hallituksen vuonna 1917 (ks. Segal 1990, 27; Sournia 1990, 129).

Tyypillistä kyllä viinaa ryhdyttiin asteittain vapauttamaan, kun bolshevikit olivat vakauttaneet valtansa. Jo vuonna 1920 sallittiin viinin myynti ja nauttiminen (Segal 1990, 45). Vuonna 1936, samana vuonna kuin puolueessa aloitettiin suuret puhdistukset, valtio alkoi myydä votkaa suuria määriä. Toisen maailmansodan aikana sotilaille anniskeltiin yleisesti alkoholia (Pohlebkina 1992, 175–185).

Sodanjälkeiselle ajalle olivat tunnusomaisia sekä laajamittainen viinanjuonti että juoppoutta vastustavat kampanjat. Vuosina 1972–1978 Neuvostoliiton hallitus antoi joukon määräyksiä, joiden mukaan taistelua juoppoutta vastaan oli tehostettava. Terveysministeri Petrovskin mukaan voitiin vuonna 1980 todeta edistystä tapahtuneen sikäli, että alkoholin kulutus kasvoi aikaisempaa hitaammin (Preodolenje..., 1992, 12). Myöhemmin tultiin huomaamaan kasvun vähentyneen siksi, että lähestyttiin kyllästymispistettä.

Brittiläinen sosiaaliantropologi Caroline Humphrey saattoi kenttätutkimuksissaan 1970-luvulla todeta, että juopottelu oli levinnyt naisten ja ei-venäläisen väestön keskuuteen ja ettei alkoholin vastaista propagandaa otettu vakavasti. Hän kirjoittaa Baikalin rannalla Burjatian autonomisessa tasavallassa sijaitsevan kolhoosin lypsäjästä (Humphrey 1983, 247):

”Monet naisista tulivat töihin vain satunnaisesti, ja useimmat heistä olivat kovia juomaan. Jos lypsäjä tavattiin humalaisena työssä, prikaatin johtaja pilkkasi tätä synnintekijää julkisesti. Tällä oli tuskin minkäänlaista vaikutusta. Naiset olivat pikemminkin ylpeitä humalatilastaan, ja sitä paitsi prikaatin johtaja itse oli harvoin selvin päin.”

Neuvostoliitossa miesten alkoholismi heijastui perhe-elämään. Päihtyneenä mies purki yhteiskuntaan ja työpaikkaan turhautumisen vaimoonsa kotona. Naisen puolustus oli avioero. Vuosittainen avioerojen määrä lisääntyi vuoden 1960 270 000 tapauksesta 861 000:een vuonna 1976 ja lähes miljoonaan vuonna 1979. Vuonna 1980 purettiin solmituista avioliitoista joka kolmas. Avioeroon päädyttiin 61 prosentissa naisen aloitteesta. Lähes puolessa näistä tapauksista mainittiin miehen alkoholismi pääasialliseksi syyksi ja kaikissa muissa tapauksissa lisäsyiksi (ks. Gerner & Hedlund 1983). On muistettava, että venäläinen nainen piti alkoholisoituneita ja väkivaltaisia miehiä osana luonnon järjestyksestä. Alkoholista johtuvan väkivallan ”täytyi näin ollen saada huomattavat mittasuhteet, ennen kuin vaimo vaati avioeroa” (Segal 1990, 259; ks. Stack & Bankowski 1994).

Vuonna 1979 kokonaistulovero oli Neuvostoliitossa 23 miljardia ja liikevaihtovero 65 miljardia ruplaa. Jälkimmäisestä alkoholin myyntiveron osuus oli 25 miljardia ruplaa. Tämä merkitsi sitä, että alkoholin myynti oli tärkeämpi tulolähde kuin tulovero (Trembl 1982, 30). Alkoholin myynnistä saaduiksi kokonaistuloiksi vuonna 1983 ilmoitettiin 45 miljardia ruplaa. Liikevaihtoveron määrä oli 39 miljardia. Loput muodostuivat alkoholi-teollisuuden kirjaamista voitoista ja valtion

saamista tuontimaksuista. Valtion budjetissa tämä oli hyvin suuri tulolähde ja vastasi melkein 10:tä prosenttia kansantulosta (Trembl 1986, 307).

Neuvostoliitossa kulutustavaroiden puute yhdistyneenä nimellispalkankorotuksiin pani alulle pakkosäästämisen väestön keskuudessa (ks. Kornai 1992, luvut 11 & 12). Viinaa lukuun ottamatta ei ollut paljon mitään, mihin rahaa olisi tuhlaannut. Nuorten työläisten sanottiin panevan palkastaan suuren osan, jopa 20 prosenttia, alkoholiin (Arvidsson 1988, 156). Viina ei siten ollut valtiolle pelkästään erittäin tärkeä tulolähde. Se myös pidatti olennaisen osan väestön patoutunutta ostovoimaa. Kahta asiaa Neuvostoliitossa oli runsaasti: ihmisillä rahaa ja kauppoissa viinaa.

Brezhnevin vallassaoloaikaa, vuosia 1964–1982, sanottiin jälkeenpäin pysähtyneisyyden ajaksi. Talous osoitti loppua kohden selviä merkkejä taantumisesta. Yhteiskuntaelämä leimasi kauaskantoinen normien hajoaminen. Alkoholismia kuvattiin epidemiaksi. Tunnettu talousmies Abel Aganbegjan huomautti, että työpaikoilla tilanne oli muuttunut sellaiseksi, että monet yritykset olivat perustaneet erityisiä ”prikaateja”, jotka jahtasivat päihtyneitä työläisiä (Doder 1987, 44–45).

Johtajien refleksinomainen reaktio oli yrittää ottaa käyttöön työkuri, sosialistinen vastine kapitalistisen yhteiskunnan käsitteelle työmoraali (ks. käsitteiden ristiriitaisuudesta Skott 1992, 197–198). Tavoitteena oli rajoittaa väestön päihtymystila vapaa-aikaan.

Juri Andropov, entinen KGB:n päällikkö, joka seurasi Brezhneviä pääsihteerinä marraskuussa 1982, käynnisti kurikampanjan. Siihen sisältyi mm., että työpaikalla päihtyneenä esiintymisestä voitiin rangaista alentamalla palkkaa, sijoittamalla huonommin palkattuihin tehtäviin tai erottamalla virasta. Tästä ei ehditty saada merkittäviä tuloksia, ennen kuin sokea ja munuaistautinen Andropov kuoli helmikuussa 1984. Hänen seuraajansa, niin ikään kuolemansairaana Brezhnev-kopion Konstantin Tzhernekon aikana palattiin kaikilta osin vanhaan. Ainoa, mitä Andro-

povin jäljiltä jäi, oli halpa votka, joka tämän aikana oli päästetty markkinoille, jotta kansa voisi juoda paljon vapaa-aikanaan, ja joka kansan suussa kulki nimellä ”andropovka”.

Vuonna 1986 amerikkalainen Neuvostoliiton tutkija Seweryn Bialer julkaisi kokoavan analyysin Neuvostoliiton kehityksestä. Hän korosti, että olisi ihme, jos alkoholin vastainen kampanja osoittautuisi menestykselliseksi. Bialer (1986) päätteli ”neuvostoihmisten elämäntavan” tarkastelussaan seuraavaa:

”Lienee liian myöhäistä muuttaa tämän työläissukupolven inhoa työtä kohtaan ja taipumusta kohuttomaan juopotteluun. Sellainen muutos vaatisi moni-ilmeistä sosiaalipolitiikkaa, sellaista, joka kannustaisi paremmin työnteekoon, merkitsisi parempaa kulutustavaroiden saatavuutta, tarjoaisi parempia vapaa-ajan viettomahdollisuuksia, parempia asuntoja sekä näyttämöllä ja tv-ruudussa parempaa viihdettä, jossa on vähemmän poliittista saippuaoopperaa ja vähemmän klassisten teatterinäytelmien ja balettien uusintoja.”

Bialerin ehdottamien keinojen toteuttaminen ei ollut neuvostohallinnon vallassa.

Slaavit ja baltit, jotka kuuluvat votkanjuoihin, muodostavat kolme neljäsosaa Neuvostoliiton väestöstä. Tämä merkitsee sitä, että useimmat yleistyksiset neuvostokansalaisten juomatavoista oikeastaan koskivat näitä kansoja. Keski-Aasian muslimit tosin alkoholi-soituivat jossakin määrin neuvostovallan aikana (Karklins 1986, 193). Votka- ja viinikulttuurien erot säilyttivät kuitenkin merkityksensä. Votkakulttuurissa voidaan alkoholin käyttö kuvata pelkästään väärinkäytöksi. Viinikulttuurissa esiintyi myös hillittyä käyttöä. Mutta koska Neuvostoliiton talouden ongelmat olivat yleisluonteisia, Gorbatsšov valitsi politiikassaan, myös alkoholin vastaisessa politiikassa, yleiset menetöt.

GORBATSHOVIN TOIMENPITEET

Sen sijaan että olisi etsinyt talouden toimintahäiriöiden syitä sen rakenteesta ja toimintatavoista Gorbatsšov yritti klassiseen neuvosto-

tapaan korjata tilanteen yksilöille suunnatuin iskusanoin. Klassiseen venäläiseen tapaan hän pani uudistuksen toimeen ylhäältäpäin.

Gorbatsšov valitsi iskusanat *uskorenije*, kiihtyvyys, *perestroika*, rakennemuutos, *glasnost*, julkisuus, ja *novoje myshlenije*, uudenlainen ajattelu. Käsitteellinen kypsyttömyys uudistuspolitiikassa tuli esiin jo siinä, että samanaikaisesti puhuttiin kiihtyvyydestä ja rakennemuutoksesta. Edellisen pitäisi merkitä, että olemassa olevasta rakenteesta puristetaan irti enemmän, eikä sitä silloin voida muuttaa. Jälkimmäinen viittaa uudelleenjärjestelyyn, ja silloin tuotannon täytyy jonkin aikaa vähetä. Ainoa, mitä kiirehdistettiin, oli valtion hajoaminen.

Alkoholin vastainen kampanja oli ensimmäinen suuri toimenpide, jonka Gorbatsšov esitteli neuvostoyleisölle. Uudesta, rajoittavasta alkoholipolitiikasta annettiin julistus kahdessa kommunistipuolueen keskuskomitean päätöslauselmassa ja korkeimman neuvoston puhemiehistön asetuksessa toukokuussa 1985 (Segal 1990, 428).

Kommunistipuolueen johtava lehti *Kommunist* tosin julisti, että kampanja käynnistettiin ”kansan tahdosta” ja että oli vaadittu kieltoain voimaan saattamista, ts. alkoholin nauttimisen täydellistä kieltämistä (Tšestnoje..., 1985, 7). Jälkimmäinen oli lähinnä tarkoitettu uhkaukseksi, että pahempaa oli odotettavissa, ellei kulutus laskisi. Se, että ”kansan” olisi vaatinut kieltolakia, on kuitenkin äärimmäisen epätodennäköistä. Ne, jotka eniten kärsivät viinasta olematta itse alkoholisteja, olivat naisia, eikä heillä ollut poliittista vaikutusvaltaa Neuvostoliitossa.

Noudattaisivatko neuvostokansalaiset todellakin Gorbatsšovlin kehoituksia kuriin ja tehokkaaseen työhön? Sitä saattoi kysyä katsolessaan tilannekuvaa, jonka neuvostoliittolainen sosiologi Vadim Olshanski (1987, 13–18) antoi analyysissään, joka julkaistiin, kun Gorbatsšovlin alkoholin vastainen kampanja jo oli täydessä käynnissä.

Olshanski tarkasteli Gorbatsšovlin raittiuskampanjaa keskeisenä osana *perestroikaa*.

Hän korosti, että alkoholismista oli kehittynyt yhteiskunnan sairaus Neuvostoliitossa. Kohutuuttomasta ryypäämisestä oli tullut kompensatio ”sosiaalisen järjestelmän puutteille”. Talousjärjestelmä rohkaisi viinanmyyntiä, koska se oli yksinkertainen tapa pienentää kuilua väestön maksukyvyn ja kauppapalvelujen turvaamisen välillä. Maaseudulla esim. votkanmyynti vastasi yli puolta koko tavaravaihdon arvosta. Neuvostohallinnolla ja suunnitelmataloudella oli Olshanskin mukaan ”erityinen byrokraattinen rakenne, jonka objektiivisena intressinä oli lisätä väestön alkoholisoitumista”.

Myös edellytykset työssä ja vapaa-aikana edistivät Olshanskin mukaan juopottelua. Työvoiman koulutustaso oli noussut voimakkaasti, mutta vielä vuonna 1986 lähes puolet kaikesta työstä oli yksitoikkoista raskasta työtä, joka ei vaatinut minkäänlaista pätevyyttä eikä antanut paljonkaan tyydytystä. Tosin Andropovin asioihin puuttumisen ansiosta rangaistiin työpaikalla humalassa esiintyvää. Raittiin ei kuitenkaan tarvinnut tehdä mitään, sillä työpaikkaa pidettiin oleskelupaikkana eikä paikkana, jossa todella täytyi tehdä töitä. Tästä oli seurauksena, että ne, jotka olivat humalassa, yrittivät tehdä töitä, jotta heidän tilaansa ei huomattaisi, kun taas ne, jotka olivat selvin päin, saattoivat kulkea ympäriinsä horjumatta ja puhua sammaltamatta eikä heidän siksi tarvinnut tehdä töitä, koska heihin eivät ulottuneet juopumuksesta annettavat kurinpidolliset rangaistukset.

Viinaa käytettiin ylimääräisenä maksuvälineenä työläisille suunnittelukauden lopulla, ts. silloin kun oli yritettävä täyttää kvantitatiiviset tuotantotavoitteet kuukausittain, neljännesvuosittain ja vuosittain, ja maksuna palveluksista mustassa pörssissä:

”Näin törmäämme todelliseen ristiriitaan: huolimatta siitä että alkoholisoituminen jäytää yhteiskunnan taloudellisia, sosiaalisia ja moraalisia perustuksia, siitä on hyötyä, kun sosiaalinen järjestelmä pysähtyy säilyäkseen, ja yhteiskuntaan syntyy ryhmiä, joiden objektiivisena intressinä on kehittää alkoholintarvetta.”

Olshanski korosti, että neuvostoyhteiskunnassa oli opittu erottamaan toisistaan normatiivinen ilmaisutapa, ”neuvosto-elämäntapa”, joka ilmaisi ideaalin, ja ”neuvostoihmisten elämäntapa”, joka kuvasi todellisuutta. Ihmiset eivät suinkaan olleet omaksuneet neuvosto-elämäntavan normeja vaan jatkoivat elämänsä todellisuudessa. Tuloksena oli juoppoutta ja alkoholismia.

Olshanski väitti, että terve perhe-elämä oli ainoa, mikä olisi voinut vastustaa normittomuutta. Hän pani toivonsa siihen moraaliseen kunnostustyöhön, jota perestroikan odotettiin merkitsevän. Pinnallinen alkoholin vastainen kampanja täytyi, pysyvien tulosten saavuttamiseksi, korvata perusteellisilla sosiaalisilla muutoksilla.

Gorbatsšov antoi supistaa votkan tuotannon alle puoleen, lähes kahdesta miljardista litrasta vuodessa 800 miljoonaan litraan (Ryssland ..., 1992). Tarkoitus oli, että työläiset raitistuisivat ja tekisivät kurinalaisemmin töitä, että alkoholiehtoiset sairaudet vähenisivät ja että yhteiskunnan kustannukset alkoholihaitoissa ja niiden vaikutuksissa vähenisivät. Yhdessä iskusanojen *uskorenije*, *perestroika*, *glasnost* ja uudenlaisen ajattelun kanssa alkoholin vastainen kampanja muuttaisi Neuvostoliiton hyvinvointiyhteiskunnaksi ja USA:n kanssa tasavertaiseksi taloudelliseksi supervallaksi.

Viiniä ei saanut myydä ennen klo 14:ää eikä viinaa ennen klo 16:ta, ja myymälät suljettiin klo 20. Ravintoloissa alkoholipitoisia juomia ei saanut anniskella alle 21-vuotiaille henkilöille – aikaisempi raja oli 18 vuotta – eikä tarjoilla ennen klo 14:ää. Viinanpolttimot suljettiin. Viiniviljelmät lopetettiin. Pullojen valmistusta vähennettiin.

ALKOHOLIN VASTAISEN KAMPANJAN VAIKUTUKSET

Alkoholin vastaisen kampanjan ensimmäinen seuraus oli, että valtio menetti suuren osan budjettituloistaan, sen osan joka tuli alkoholi-

lin myynnistä. Koska valtiovalta oli menettänyt tärkeän valmisteverolähteen ja samanaikaisesti subventoi kulutustavaroita vielä entisestään, lisääntyi rahan liikkeeseen laskeminen. Ensi askeleet otettiin sillä tiellä, joka Gorbatshovin viimeisen pääministerin Valentin Pavlovin aikana johtaisi laukkaavaan inflaatioon.

Laillinen viinanmyynti väheni 30–40 prosenttia (Segal 1990, 428). Kun ihmiset eivät enää voineet ostaa niin paljon votkaa kuin heillä oli ollut tapana, lisääntyivät heidän käytettävissään olevat käteisvarat. Toinen seuraus alkoholin vastaisesta kampanjasta oli se, että ihmiset ostivat rahoillaan suuret määrät halpaa sokeria ja hiivaa valmistaakseen itse votkaa. Kotipoltto, joka oli aina ollut suhteellisen laajamittaista, lisääntyi Neuvostoliiton lehdistön mukaan 40 prosenttia. Poliisi sai kiinni yhä useampia salapolttajia. Pelkästään vuoden 1988 kahden ensimmäisen kuukauden aikana pidätettiin 120 000 salapolttajaa (Segal 1990, 431).

Alkoholin kulutus pysyi käytännössä korkeana ja pitkän aikavälin vaikutukset kansanterveyteen muuttuivat vakaviksi, koska kotipolttoinen oli usein huonolaatuista ja koska epätoivoiset alkoholistit joivat yhä enenevässä määrin hajuvesiä, teollisuusspriitä ja hengenvaarallisia nesteitä (Segal 1990, 431–432).

Kokonaisuudessaan Neuvostoliiton väestön kuolleisuudessa tapahtui voimakas mutta tilapäinen lasku 1986, alkoholin vastaisen kampanjan ensimmäisenä vuotena. Tämä antoi erälle tutkijalle aiheen kuvata kampanjaa ”hyvin menestyksekkääksi terveyden näkökulmasta” (Ellman 1994, 333). Vaikutuksen lyhytaikaisuus antaa aiheen päätellä, että alkoholin aiheuttamat onnettomuudet ja liikakäytön aiheuttamat suoranaiset myrkytykset vähenivät ja että tämä johtui siitä, että uudistus tuli yllätyksenä ja kansa tarvitsi aikaa sopeutuakseen uusiin ehtoihin. Sitä vastoin terveydentila ei pitkällä aikavälillä parantunut, päinvastoin (ks. Ellmanin artikkelin tilanteen vakavuutta kuvaava otsikko). Tätä korostet-

tiin Venäjän valtion tilastoviraston raportissa, jossa lisäksi väitetään, että alkoholihaitat lisääntyivät vuonna 1993 aikaisempaan verrattuna (Brui & al. 1995, 77–79).

Kolmas seuraus alkoholin käyttöä vastustavasta kampanjasta oli, että sokerista ja hiivasta tuli pian puute elintarvikeliikkeissä. Koska oli kyse subventoiduista perustarvikkeista, tämä ei kuitenkaan merkinnyt sitä, että ihmiset sokeria ja hiivaa ostamalla joutuivat rahapulaan. Alkoi vaikuttaa siltä, että tavara alkoi loppua – ensin viina, sitten sokeri ja hiiva –, ja sen vuoksi ihmiset alkoivat ostaa jäljellä olevilla ruplilla sitä, mitä oli saatavissa. Tavara-ryhmä toisensa jälkeen katosi kaupoista. Neuvostoliitossa kotitaloudet siirtyivät hamstramistalouteen. Liikkeet tyhjennettiin, mutta jotkut kodit täytyivät saippuasta ja pesuaineista, toiset lihasta (joka mätäni), toiset koin-syömistä matoista, toiset suurimoista jne. (Bogatshev 1989, 36).

Kotitalouksien hamstrauksen kanssa rinnan eri liigat ostivat järjestelmällisesti kulutustavaroita ja yritykset hamstrasivat. Perestroikan sanoma yritysten tuotantovastuusta johti siihen, että yritykset eivät uskaltaneet luottaa Gosplanin jakeludirektiivin noudattamiseen vaan siirtyivät monivaiheiseen vaihtokauppajärjestelmään. Nämä kaksi hamstrastusoa johtivat siihen, että tavallinen kansa menetti kaiken luottamuksensa Moskovan hallintoa kohtaan. Suunnitelmatalouden asemesta alkoivat mustanpörssin kauppiaat hoitaa sekä jakelua että kauppaa.

Edistämällä tehokkaasti yhteiskunnan kriminalisoitumisen vahvistumista ja lisääntymistä alkoholin vastainen kampanja toimi merkittävänä kiihdyttimenä siinä hajoamisprosessissa, jolle perestroika ja glasnost antoivat yleiset edellytykset.

Myös etnisten alueiden poliittisessa mobilisoinnissa keskusjohtoa vastaan alkoholin vastainen kampanja tuli esittämään tärkeää osaa kiihdyttimenä. Gorbatshov teki selväksi, että kampanja oli välttämätön kaikkein alkoholi-soituneimman väestönosan, ts. venäläisten ja muiden slaavien, pelastamiseksi. Keskustel-

lessaan neuvostoliittolaisten kirjailijoiden kanssa kesäkuussa 1986 Gorbatsšov laski leikkiä siitä, että häntä kutsuttiin nimellä *ministerialnyi sekretar* (pro *generalnyi*) ja korosti olevansa vakavissaan. Koska kyseessä oli slaavien eloonjääminen, hän ei aikonut luopua kampanjasta (Trehub 86, 2). Mutta ei-slaavit eivät ymmärtäneet, miksi heidän olisi maksettava vähentämällä sivistynyttä viininjuontia ja luovuttava juhlamenoihin liittyvästä viininjuonnista juhla- ja pyhäpäivinä vain siksi, että venäläiset eivät kestäneet viinaa.

Paljon puhuvana otsikkonaan ”Häpäisty viiniköynnös” kuvaili toimittaja Kapitolina Kozhevnikova Moldovan viiniviljelmien kohtaloa. Alkoholien vastaisen kampanjan yhteydessä alettiin vuonna 1986 suuressa mitassa hävittää viinitarhoja. 70 000 hehtaaria tuhottiin. Samalla tuhottiin kansallinen ylpeys (Kozhevnikova 1989, 12):

”Moldovan kauneus, sen kunnia ja rikkaus. Täällä kasvavat kuuluisat ‘chardonnay’, ‘pinot’, ‘traminer’, ‘aligoté’. Asiantuntijat väittävät, että täällä on palstoja, joiden antama viini on parempaa kuin hyväksi tunnettu Burgundin viini. Mutta ero on siinä, että Burgundissa ei ole esiintynyt sellaista pahua, että viinitarhoja on tuhottu ja että siitä on annettu vielä kiitosta. – On menetetty miljoonia ruplia, kokonainen ala on suurta vaivaa nähden pakotettu polvilleen.”

Kapitolina Kozhevnikova selosti epäonnistuneita yrityksiä valmistaa mehua rypäleistä tai myydä ne tuoreina. Mainitut lajit soveltuivat huonosti sellaisenaan nautittaviksi. Lisäksi lähes kaikki tuoreena jakeluun toimitettu tuhoutui huonon pakkaamisen ja kuljetusjärjestelmän omituisuuksien vuoksi: rypäleet alkoivat käydä ja mädäntyä. Vuonna 1989, kun Kozhevnikova julkaisi raporttinsa, näytti siltä, että viininviljely loppuu kokonaan Moldovassa. Se merkitsisi koko tasavallan ”sulkemista”. Moldovalaiset vertasivat tilannettaan Stalinin ajan kostotoimiin, jotka koskettivat suoraan ihmisiä. Nyt kostotoimet suunnattiin viininviljelyalueisiin, ihmisten elämän ai-neelliseen perustaan.

Moldovan olemassaolo oli vaakalaudalla.

Sitä paitsi kampanja ei ollut edistänyt terveydentilan paranemista, koska tilastoidun alkoholin kulutuksen väheneminen Neuvostoliitossa – henkeä kohti lasketussa kulutuksessa 25. sijalta 36:nneksi maailmassa – tapahtui kokonaan viinien (Moldovan ylpeyden) eikä väkevämpien juomien kulutuksessa. Kozhevnikova korosti, että kotipoltto oli lisääntynyt.

Gruusiaa kohtasi samankaltainen viinikampanja kuin Moldovaa. Tasavallan entinen puoluejohtaja, Neuvostoliiton viimeinen ulkoministeri Eduard Shevardnadze (joka tulisi palaamaan Gruusiaan presidenttinä vuonna 1992) on muistelmissaan osoittanut, että viinillä on keskeinen asema Gruusian sekä aineellisessa että henkisessä kulttuurissa. Viiniköynnös on Shevardnadzen mukaan vaikuttanut gruusialaiseen kirjaimistoon, ja viini esiintyy kaikissa tärkeissä kulttuuriyhteyksissä.

Shevardnadze (1991, 28–29) huomautti, että vieraat valloittajat olivat aina tuhonneet viinitarhat ottaessaan vallan Gruusiassa. Se oli kovin isku, mikä saattoi kohdata gruusialaisia:

”Perestroika aloitettiin kohtalokkaalla virheellä, ainakin meidän tasavaltamme kannalta. Ohje käydä vielä ’taisteluun’ yhteiskunnallista ’pahaa’ vastaan uhkasi aiheuttaa teolliselle viininviljelylle väistämättömiä vahinkoja, ja viininviljely on maamme talouden kulmakiviä. Olisi voitu tehdä ennusteita ja laskelmia näistä vahingoista. Mutta mitkään ennusteet tai laskelmat eivät pysty osoittamaan senkaltaisia vaikutuksia, joita komentojärjestelmällä oli käsitteisiin, jotka ovat kaikkien gruusialaisten sydämen asia.”

Moldovan ja Gruusian esimerkit osoittavat, että viinitarhojen tuhoaminen ymmärrettiin venäläisten ylimielisyyden ilmaukseksi. Kansallismieliset itsenäisyysliikkeet näissä kahdessa tasavallassa saivat lisäpontta Gorbatsšovien alkoholin vastaisesta kampanjasta.

Sama koski myös Kazakstania. Tosin siellä noin puolet väestöstä oli muslimeja, mutta neuvostoaikana nämä olivat tottuneet juomaan vodkaa. Paikallisen tarkkailijan filosofi Farit Suleimanovin mukaan alkoholikiellolla

”tuskin oli mahdollisuutta tulla noudatetuksi”. Määräyksessä nähtiin vain uusi ilmaus moskoviittien ylimielisyydestä (Suleimanov 1993).

JUTUN LOPPU

Vuonna 1990 alkoholin vastainen kampanja lopetettiin. Gorbatschovin tähti alkoi laskea. Lokakuun 25. päivänä jäljellä olevien neuvostotasavaltojen johtajat hajottivat Neuvostoliiton ja pakottivat Gorbatschovin jättämään presidentinviran, johon ei kuulunut valtiota. Venäläisten herraksi tuli Venäjän federaation presidentti Boris Jeltsin. Tämä ei ollut mikään pidättyvyyden kannattaja. Voitettuaan Gorbatschovin hän päästi tilalle Gorbatschowin.

Berliinissä eli 20-luvulla suuri siirtokunta bolshevikkeihin vihamielisesti suhtautuvia venäläisiä. Yksi heistä oli nimeltään Gorbatschov. Saksalaisittain tuli votkamerkistä, jota hän alkoi myydä, Gorbatschow. Merkkituote perustettiin Saksassa. Myynti lisääntyi silmiinpistävästi sen jälkeen, kun Gorbatschovista tuli Neuvostoliiton johtaja ja mainoksissa voitiin vihjata nimien samankaltaisuuteen. Kanadassa Calgaryn talviolympialaisissa vuonna 1988 oli esillä Gorbatschowin mainoksia, jotka kaikki urheilusta kiinnostuneet neuvostokansalaiset saattoivat nähdä tv:stä.

Gorbatschovin lähdön jälkeen sai Gorbatschow luvan myydä vodkaansa Venäjällä. Vuoden 1993 kynnyksellä seurasi Smirnov, toinen maanpaossa elävä venäläinen vodka-merkki (Urban 1993).

Votka on venäläisille elintarvike. Tämä oli yksi syy siihen, että viranomaiset sallivat Gorbatschowin ja Smirnovin maahantuonnin. Peruselintarvikkeiden hintavalvonta, jonka Venäjän hallitus aloitti tammikuun alussa 1993 mutta josta se joutui luopumaan, ei koskenut pelkästään leipää, lihaa ja maitoa vaan myös vodkaa (Russia..., 1993, 28). Miten kriittinen tilanne vallanpitäjien mielestä oli, käy ilmi Moskovasta vuoden 1993 kynnyksellä tulleen uutissähkeestä (Ryssland..., 1992):

”Kaikkien vodkaa rakastavien kansalaisten vastarinta pakotti Gorbatschovin jonkin ajan kuluttua keskeyttämään kampanjan, mutta silloin Neuvostoliiton taloudellinen ja poliittinen hajoaminen oli edennyt niin pitkälle, että ei ollut resursseja korjata kaikkia [purettuja] tislamoja. Tuotanto on kasvanut, mutta se kattaa vain 75 prosenttia kysynnästä.”

”Napisevan väestön votkan tarpeen tyydyttämiseksi on Venäjä alkanut ostaa raakaspriitä ulkomailta. – Amerikkalaisen spriin vientiä valvovan virkamiehen mukaan kyse on ’suunnattomista, ennennäkemättömistä määristä’, jotka lähtevät USA:sta.”

Alkoholiongelma on yhä jäljellä Neuvostoliiton jälkeisellä Venäjällä. Henkeä kohti laskeutu alkoholin kulutus tosin on tilastojen mukaan Venäjällä pienempi kuin Suomessa. Mutta kun ajatellaan laajaa kotipolttoa ja alkoholin käyttöä yhdessä epäterveellisen ruokavalion kanssa, taipumusta väkivaltaisuuteen ihmistenvälisissä suhteissa ja suunnatonta rattijuoppoutta, täytyy alkoholin kulutus kuitenkin lukea hyvin tärkeäksi syyksi suureen kuolleisuuteen Venäjällä. Siellä kuolleisuus nousi 26 prosenttia vuosina 1991–1993. Odotettavissa oleva elinikä oli vuonna 1993 venäläisten miesten osalta 59 vuotta (Ellman 1994, 336, 340, 351–353).

Jeltsinin kaudella avoimesta juopottelusta tuli taas silmiinpistävä Venäjällä (Tjörn 1993). Presidentti toimi itse huonona esimerkkinä. Vieraillessaan Berliinissä venäläisten joukkojen lopullisen Saksasta lähdön yhteydessä elokuussa 1994 hän esiintyi päihytyneenä tv-kameroiden edessä.

Gorbatschovin alkoholin vastaisen kampanjan merkitystä voidaan yksinkertaisesti selvittää pohtimalla todellisuuden vastakohtaa. Ellei sitä olisi käynnistetty, eivät kotitaloudet olisi ryhtyneet äkilliseen hamstraukseen, mistä olivat seurauksena huhujen leviäminen ja hallituksen uskottavuuden horjuminen, inflaatiokiehitys ei olisi alkanut niin varhain eikä kansa olisi turmellut terveyttään vielä entisestään käyttämällä alkoholin korvikkeita ja laadultaan vaihtelevaa kotipolttoista. Viimeisenä mutta ei vähiten tärkeänä seikkana on se, että etnisten alueiden ei-ve-

näläisten mobilisointi Moskovaa vastaan olisi menettänyt yhden tärkeimmistä vaikuttimistaan ja venäläiset olisivat todennäköisesti tukeneet voimakkaammin Gorbatshovia, jos al-

koholin vastaista kampanjaa ei olisi ollut.

Jeltsinin voitto Gorbatshovista merkitsi sitä, että kuningas Alkoholista tuli venäläisten valtiias.

Ruotsin kielestä suomentanut Anja Aarnio

KIRJALLISUUS

Arvidsson, Claes: "Åt alla lycka bär?" Välfärd och ofärd i Sovjet. I: Arvidsson, Claes & Fogelklou, Anders (red.): Den sovjetiska utmaningen. Stockholm: Norstedts, 1988

Bialer, Seweryn: The Soviet paradox. External expansion, internal decline. New York: Knopf, 1986

Billington, James H.: The icon and the axe. An interpretative history of Russian culture. New York: Vintage Books, 1970

Bogatshev, V.: Ježo ne pozdno (Vielä ei ole liian myöhäistä). Kommunist 1989: 3, 36

Brui, B. & al.: O situatsii so smertnost'ju nasele-nija v Rossijskoj Federatsii. Voprosy Statistiki 1995: 1, 77–79

Doder, Dusko: Shadows and whispers. London: Harrap, 1987

Ellman, Michael: The increase in death and disease under "katastroika". Cambridge Journal of Economics 18 (1994), 333

Elster, Jon: Sour grapes: Studies in the subversion of rationality. Cambridge: Cambridge University Press, 1985

Gerner, Kristian & Hedlund, Stefan: Kvinna i Sovjet: Det dubbla förtrycket. S. 164–177. I: Lundahl, Mats & Persson Tamura, Inga (red.): Kvinnan i ekonomin. Malmö: Liber, 1983

Humphrey, Caroline: Karl Marx Collective. Economy, society and religion in a Siberian collective farm. Cambridge: Cambridge University Press, 1983

Karklins, Rasma: Ethnic relations in the USSR. The perspective from below. Boston, Mass.: Allen & Unwin, 1986

Kerblay, Basile: Modern Soviet society. New York: Pantheon Books, 1983

Kornai, János: The socialist system. The political economy of socialism. Princeton: Princeton University Press, 1992

Kozhevnikova, Kapitolina: Porygannaja Loza. Petjalnaja istorija "potšetnogo vinodela Frantsii" iz Moldavii (Häväisty viiniköynnös. Surullinen tarina "Ranskan kunniaviininviljelijöistä" Moldovassa). Literaturnaja Gazeta 2.8.1989

Olshanski, V. B.: Natsalo položeno. Tšto dalštše?

(Alkuun on päästy. Mitä sitten tapahtuu?) Sotsiologitjeskie Issledovanija 1987: 1, 13–18

Pohlebkinn, William: A history of vodka. London: Verso, 1992

Preodolenije opasnogo neduga (Vaarallisen sairauden voittaminen). Literaturnaja Gazeta 3.9.1992

Russia. Sliding. The Economist 9.1.1993

Ryssland tvingas importera – vodka. Svenska Dagbladet (AP–DJ) 30.12.1992

Segal, Boris M.: The drunken society. Alcohol abuse and alcoholism in the Soviet Union. New York: Hippocrene Books, 1990

Shevardnadze, Eduard: En framtid i frihet. Stockholm: Bonniers, 1991

Skott, Staffan: Sovjet från början till slutet. Stockholm: Bonniers, 1992

Sournia, J. C.: A history of alcoholism. Oxford: Basic Blackwell, 1990

Stack, Steven & Bankowski, Elena: Divorce and drinking: an analysis of Russian data. Journal of Marriage and the Family 56 (November 1994): 4, 805–812

Suleimanov, Farit: Die Rückkehr der Missionäre. Kasachstan auf der Suche nach einer nichtkommunistischen Zukunft. Frankfurter Allgemeine Zeitung 26.1.1993

Tšestnoje i tšistoje imja partijtsa (Puoluekiihkoi-lijan kunnioitettu ja puhdas nimi). Kommunist 1985: 13, 7

Tjörn, Halvor: När har Ivan fått nok...? Aftenposten 3.2.1993

Trehub, Aaron: Gorbachev meets Soviet writers: a Samizdat account. Radio Liberty Research Bulletin 30 (1986): 44, 2

Treml, Vladimir G.: Alcohol in the USSR: a statistical study. Durham, N.C.: Duke University Press, 1982

Treml, Vladimir G.: Samizdat report on Soviet alcoholism. In: Mastny, Vojtech (ed.): Soviet/East European survey 1984–1985. Durham: Duke University Press, 1986

Urban, Thomas: Smirnov gegen Smirnov. Namenskrieg im der Russen liebsten Wässerchen. Süddeutsche Zeitung 14.1.1993.

ENGLISH SUMMARY

Kristian Gerner: From Gorbachev's Soviet to Gorbatschow's Russia. The Art of Unwinding an Empire (Gorbatschovin Neuvostoliitosta Gorbatschowin Venäjäksi)

The author describes how the anti-alcohol campaign of Mikhail Gorbachev not only was a failure, but also accelerated the breakdown of the Soviet empire, by undermining the legitimacy of the state apparatus. The reasons for this were many. The state lost most of its tax income leading to an ever-accelerating inflation; black market and illicit distillation expanded leading to criminalization and increased supply of low quality alcohol; and a well-organized hoarding economy developed, as the shortage of commodities increased, beginning with

sugar and yeast. The anti-alcohol campaign therefore acted as an important element in the disintegration process, made possible by perestroika and glasnost.

Another main factor was the growing strength of ethnicity, which became an explosive political force underlining the significant cultural differences between the wine consumers in the southern regions and the northern vodka-drinking Russians. National liberation movements in the Soviet Republics such as Moldavia and Georgia were fostered by the fact that the grapevine, their national pride, was defiled. Gorbachev's campaign was therefore doubly counterproductive: the system broke down – but King Alcohol remained the true ruler over the Russians.

KEY WORDS:

Soviet Union, Russia, campaigns, Gorbachev, Mikhail, drinking habits, evaluation